

УДК 339.5; 504.03

Гнатишин М.А.*

НАСЛІДКИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

У статті представлено систематизацію основних типів впливу міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля, розглянуто характеристики країн, що розвиваються, які зумовлюють відмінності впливу лібералізації торгівлі на довкілля цієї групи країн порівняно з ситуацією в розвинутих країнах, висвітлено особливості еколого-економічних наслідків лібералізації торгівлі для країн, що розвиваються.

Ключові слова. Лібералізація торгівлі, еколого-економічні наслідки, країни, що розвиваються.

In the article the main types of international trade liberalization impact on the environment are shown, important characteristic of developing countries, which cause differences in the impact of trade liberalization on the environment of this country group compared to the situation in developed countries are considered, the features of ecological and economic effects of trade liberalization for developing countries are highlighted.

Key words. Trade liberalization, ecological economic consequences, developing countries.

Актуальність проблеми. Лібералізація торгівлі сама по собі не є явищем обов'язково добрим чи поганим для довкілля. Її вплив на довкілля по суті залежить від того, наскільки екологічні та торгові цілі можна взаємовигідно поєднати. Для позитивного впливу необхідна відповідна економічна і екологічна політика на національному та міжнародному рівнях. За ефективною політикою, яка повністю інтерналізує екстерналії, торгівля призведе до зростання еколого-економічного добробуту. В іншому випадку ситуація визначатиметься різними чинниками – рівнем економічного розвитку країни, її порівняльними перевагами, інструментами екологічної політики, державним устроєм тощо. Здебільшого в торгівлю вступають країни з недосконалою екологічною політикою і зі значними відмінностями національних еколого-економічних систем.

Еколого-економічна ситуація в країнах, що розвиваються, має ряд особливостей порівняно з розвинутими країнами. Нас насамперед цікавлять ті відмінності, що впливають на наслідки лібералізації торгівлі. Однією з характеристик країн, що розвиваються, є те, що майже всі вони ще не досягнули того порогу економічного зростання, за яким розпочинається зниження забруднення згідно ЕКК. Отож саме економічне зростання внаслідок лібералізації торгівлі не може гарантувати їм зниження забруднення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженням еколого-економічних зв'язків між торгівлею та довкіллям присвячено роботи вітчизняних вчених І. Грабинського, Л.

* аспірант кафедри міжнародних економічних відносин факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Мельника, Ю. Туниці, В. Будкіна, О. Веклич, О. Балацького та інших. Серед іноземних вчених – Г. Чихлінської, Б. Коупленда, С. Тейлора, М. Лавлі, Д. Поппа, Дж. Франкеля, К. Мак-Осленд, Р. Петіґа, С. Чарновіца та інших. Зокрема питаннями впливу лібералізації торгівлі на довкілля країн, що розвиваються, займаються Е. Барб'єр, М. Ферідан, Дж. Бегін. Однак це питання ще не достатньо вивчене через його комплексність та брак емпіричних даних.

Мета роботи. Систематизувати на основі існуючих напрацювань та економічної теорії основні еколого-економічні наслідки лібералізації торгівлі та з'ясувати їх особливості для країн, що розвиваються.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Торговельна лібералізація зазвичай веде до більших обсягів експортно-імпортних операцій між країнами, сприяє економічному зростанню. Відповідно, як виробництво, так і споживання зростають, що майже завжди призводить до збільшення забруднення при виробництві та споживанні. Хоча вигода від економічного зростання може бути більшою, ніж шкода для довкілля, неконтрольовані викиди шкідливих речовин у екосистеми та виснаження невідновлюваних ресурсів можуть спричинити екологічні проблеми у вигляді забруднення повітря, вод, ґрунтів, знеліснення, парникового ефекту внаслідок глобального забруднення повітря, браку енергоресурсів тощо. Щодо взаємозв'язку торгівлі та змін клімату цікавою є доповідь ЮНЕП (програма ООН з довкілля) та СОТ (2009 р.) [9]. Попри згадані негативні наслідки, зростання доходів і технологічний прогрес певною мірою дозволяють компенсувати нанесену екологічну шкоду за допомогою впровадження більш екологічних технологій, збільшення можливостей утилізації, формування попиту на екологічну якість. «Для еколого-економічних суперечностей їх конструктивне подолання – це віднаходження конкретних форм, що опосередковують протилежності» [1]. Важлива вимога – щоб потенціал від зростання економічного добробуту справді спрямовувався на розв'язання екологічних проблем. Не є аксіомою, що економічне зростання обов'язково веде до оптимістичних наслідків для довкілля.

В таблиці 1 представлено систематизацію основних типів впливу міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля (на основі методології Організації з економічного співробітництва та розвитку [8]).

Лібералізацію торгівлі можна вважати необхідною, але не достатньою умовою сталого розвитку економіки. Щоб існувала стала торгівля і, відповідно, сталий розвиток, необхідно вживати додаткові заходи, окрім простої торговельної лібералізації. З цією метою можна використовувати як ринкові механізми, так і, за потреби, відповідне інституційне втручання. Політико-правовими аспектами взаємодії торгівлі та екології займається зокрема американський вчений С. Чарновіц [2]. Саме розумне поєднання ринкових механізмів та інституційного втручання може дозволити досягти поставленої цілі – забезпечення економічного розвитку країн світу без завдання надмірної шкоди довкіллю. Схожі судження висловлюють ЮНЕП та Міжнародний інститут сталого розвитку [4].

Лібералізація торгівлі може мати різні наслідки для екології залежно від рівня розвитку країни. Також залежно від рівня розвитку країни торговельна лібералізація може мати різний вплив на економічні та соціальні показники, які в свою чергу теж впливають на екологічні показники. Від рівня економічного, політичного та соціального розвитку країни часто залежить рівень встановлених нею екологічних стандартів. Такі розбіжності можуть спричинити, наприклад, появу гаваней забруднення.

Таблиця 1
Вплив міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля

Типи впливу	Негативні наслідки для довкілля	Позитивні наслідки для довкілля
Ефект продукту	Торгівля екологічно-вразливими товарами	Поширення менш шкідливих для довкілля товарів, екологічних товарів, більш екологічних технологій
	Торгівля товарами, транспортування яких небезпечне	
	Поширення шкідливих технологій та товарів	
	Поширення інвазивних видів тварин і рослин	
Технологічний ефект	Занепад більш екологічних традиційних методів виробництва	Поширення більш екологічних технологій внаслідок сприятливішого торгового та інвестиційного режимів
	Виникнення та поширення шкідливих технологій	Поширення більш екологічних технологій внаслідок збільшення попиту на якість довкілля зі збільшенням доходів громадян
Ефект масштабу	Збільшення експлуатації природних ресурсів	Ефективніше використання ресурсів
	Збільшення обсягів викидів і відходів	Збільшення прибутків, які можуть бути використані на захист довкілля Зменшення бідності сприяє зниженню залежності від експлуатації природних ресурсів
Структурний ефект	Спеціалізація на більш екологічно-шкідливому виробництві чи споживанні без відповідної інтерналізації екстерналій	Спеціалізація на більш екологічному виробництві чи споживанні
		Більш ефективне використання ресурсів
Регуляторний ефект	Підривається можливість уряду впроваджувати екологічні норми	Торговельні заходи та угоди дозволяють урядам проводити ефективну екологічну політику
Транспортний ефект	Збільшення обсягів транспортування призводить до збільшення викидів	

Виокремимо особливості, які зумовлюють відмінності впливу лібералізації торгівлі на довкілля країн, що розвиваються, порівняно з ситуацією в розвинутих країнах:

1. Поточний екологічний стан і географічні чинники.
2. Стан екологічного законодавства. Навіть за умови існування адекватного екологічного законодавства часто відсутні механізми його впровадження.
3. Умови конкурентоспроможності країн, що розвиваються, які часто сприяють спеціалізації на екологічно-шкідливому виробництві.
4. Згідно з кривою Кузнеця країни, що розвиваються, ще перебувають на етапі зростання забруднення. Розвинуті країни досягнули свого теперішнього рівня розвитку за ра-

хунок надмірної експлуатації природних ресурсів, а тепер у стані загрози глобальної екологічної кризи країни, що розвиваються, змушені приймати екологічні обмеження за нижчого рівня економічного розвитку, ніж це робили розвинуті країни.

6. Загальносвітова тенденція до впровадження більш екологічних технологій внаслідок лібералізації може поширитися й на країни, що розвиваються. Окрім того, країни, що розвиваються, приймають екологічні обмеження на попередньому етапі розвитку, оскільки мають перевагу доступу до готових технологій зниження забруднення.

5. Країни, що розвиваються, часто служать місцем збуту застарілих технологій.

6. Відкритість країни попри те, що полегшує доступ до технологій, обмежує можливість для фірм накладати витрати, пов'язані з екологічним регулюванням, на споживачів. Особливо складно це зробити малим відкритим країнам, тому за інших рівних умов вони менш схильні приймати екологічні обмеження.

7. Від рівня економічного, політичного та соціального розвитку країни часто залежить рівень встановлених нею екологічних стандартів, що може спричинити появу гаваней забруднення.

8. Внутрішні стандарти на продукцію країн, що розвиваються, зазвичай низькі, тому й імпорт, відповідно, також буде низької якості. Після того, як країна вступає до СОТ, вона зобов'язана дотримуватись принципів СОТ. Серед них – дотримання національного режиму. Тобто стандарти, застосовувані до імпоротної продукції, не можуть бути вищими за застосовувані до продукції вітчизняних виробників. Оскільки інші європейські країни обмежують неякісний імпорт за рахунок високих внутрішніх стандартів, то неякісну продукцію вигідно збувати у країни, що розвиваються. Тому єдиний вихід – підняти внутрішні стандарти, щоб таким чином захиститися від неякісного імпорту.

9. Багато з країн, що розвиваються, залежні від сировинного експорту. Щоб вийти з такої ситуації, сировинно-залежним країнам, що розвиваються, необхідно прийняти відповідну стратегію довгострокового розвитку.

Зважаючи на значні відмінності в екологічних наслідках лібералізації світової торгівлі для країн, що розвиваються, порівняно з розвинутими країнами, низка вчених зосередили свою увагу саме на проблемах цієї групи країн. Проблеми сталого використання природних ресурсів країнами з малим і середнім рівнем доходів в контексті лібералізації торгівлі розглядає Е. Барб'єр [6]. Багато з цих країн малорозвинуті та часто залежні від сировинного експорту, чому було знайдено різні пояснення – нерівного розвитку, ресурсного прокляття. Е. Барб'єр приходять до висновків, що залежність цих країн від природних ресурсів може бути викликана хронічною недорозвиненістю, а не навпаки. Для виходу з такої замкненої ситуації сировинно-залежні країни з низьким і середнім рівнем доходів повинні прийняти стратегію розвитку, поставивши собі такі чотири довгострокові цілі: реінвестувати ренту від експлуатації природних ресурсів у більш динамічні галузі економіки, які в свою чергу пов'язані з сировинно-залежними галузями; сформулювати такі політично-правові інституції, які б не дозволяли багатим інвесторам користатися з високої ренти експлуатації природних ресурсів; стимулювати широкомасштабні реформи політики уряду, який надає перевагу багатим інвесторам на ринку цінних природних ресурсів, зокрема, орної землі; спрямовувати свою політику та інвестиції на покращення економічних можливостей та засобів існування сільської бідності, а не покладатися на розширення площ і переселення в міста як основний засіб ліквідації бідності в сільських регіонах.

М. Ферідан, Ф. Аяді і Дж. Балоба [5] розглянули вплив лібералізації торгівлі на довілля країн, що розвиваються, на прикладі Нігерії. Згідно з результатами дослідження, за-

бруднення прямо залежне від інтенсивності торгівлі та реального ВВП на км², але обернено залежне від відношення капіталу до праці та ВВП. Також є вагомі докази того, що між інтенсивністю торгівлі, реальним ВВП на км² та ВВП та екологічною деградацією існує пряма залежність. Це свідчить про шкідливі наслідки для довкілля технологічного ефекту, ефекту масштабу та сумарного ефекту від лібералізації. Однак композиційний ефект має позитивний вплив на використання природних ресурсів. Отож для Нігерії та інших малорозвинутих країн важливо проводити торгівлю лібералізацію селективно, згідно зі стратегічними цілями, вибравши час і послідовність відкриття ринку. І навіть проводячи політику лібералізації, країна повинна мати можливість періодично переглядати її вплив на суспільство і довкілля.

Країни, що розвиваються, часто вводять екологічне регулювання раніше, за нижчого рівня доходів на душу населення, ніж це робили розвинуті країни [7]. У розвинутих країнах введення екологічного регулювання стимулювало інновації, в той час як країни, що розвиваються, можуть скористатися вже готовими технологіями, імпортувавши їх із закордону.

Частка торгівлі країн, що розвиваються, між собою значно нижча, ніж з розвинутими країнами. Натомість основні товаропотоки розвинутих країн спрямовані у ті ж таки розвинуті країни. Наслідки лібералізації торгівлі між країнами зі схожим рівнем розвитку відрізняються від наслідків лібералізації торгівлі між країнами з різним рівнем розвитку.

Багато з країн, що розвиваються, мають високу залежність від експлуатації природних ресурсів. Швидка лібералізація торгівлі сприяє зростанню доходів на ресурси, що призводить до спеціалізації на сировинному секторі, країни узалежнюються від експорту сировинних товарів, звикають до вищих відсоткових ставок і нижчих рівнів капіталу та випуску в неторговому секторі, що, зрештою, спричиняє значне і постійне зниження добробуту [6]. Така спеціалізація не забезпечує довгострокового розвитку економіки країни. Якщо бідні країни зі статичною порівняльною перевагою в первинних товарах (окрім нафти) чи низькотехнологічному виробництві не створять більш динамічної порівняльної переваги в сфері високотехнологічного високоспеціалізованого виробництва чи послуг, то можуть зіткнутися з проблемою подальшого погіршення умов торгівлі. Експлуатація рідкісних природних ресурсів може сприяти сталому розвитку та добробуту населення тільки у випадку, коли прибутки від ресурсів інвестуватимуться в освіту та покращення інституційної інфраструктури для ефективного функціонування ринкового механізму.

Існують такі усталені твердження щодо використання природних ресурсів країнами, що розвиваються (як їх виділяє Е. Барб'єр) [6]: більшість цих країн сильно залежні від експорту сировинних товарів; ресурсна залежність в країнах, що розвиваються, пов'язана з низькою економічною ефективністю; розвиток в цих країнах пов'язаний з освоєнням нових територій; значна частина населення країн, що розвиваються, сконцентрована у екологічно вразливих районах.

Перші два твердження пояснюються гіпотезою «ресурсного прокляття». Яке, поперше, проявляється у низьких рівнях економічного зростання в країнах зі значною часткою використання природних ресурсів порівняно з обробною промисловістю та сферою послуг. У такому випадку лібералізація торгівлі може навіть сповільнити економічне зростання, стимулюючи подальшу спеціалізацію економіки на експлуатації ресурсів за рахунок скорочення інших більш прогресивних галузей. По-друге, завдяки зростанню цін на ресурси доходи в такій економіці можуть спершу зрости, однак тільки тимчасово. В довгостроковому плані спеціалізація на сировинному виробництві не призведе до економічного зростання.

Екологічне законодавство в країнах, що розвиваються, часто не інтерналізує відповідним чином вартість забруднення. У такому випадку перехід на світові ціни може бути корисним. Це, зокрема, добре видно на прикладі енергетики. Ця галузь в країнах, що розвиваються, часто субсидується державою, що робить її неефективною в еколого-економічному плані. Зокрема, така проблема існує в Україні, щодо переходу на світові ціни на газ.

В країнах, що розвиваються, часто відсутнє або недостатньо розвинуте право приватної власності. Лібералізація і перехід до ринкових відносин може в такому випадку загострити екологічні проблеми, зокрема в сфері водо- і землекористування. Розвинуті країни надмірно споживатимуть товари, що потребують використання значних обсягів природних ресурсів, з країн, що розвиваються, за заниженими цінами. Г. Чихлінська [3] вважає, що податок на використання ресурсів в такому випадку неефективний, однак належним чином встановлені права приватної власності сприяють встановленню більш адекватної ціни на ресурси, ближчої до їх суспільної вартості.

Висновки. Сучасне розвинуте світове суспільство, що стало на шлях торговельної лібералізації, переконане, що збільшення торгівлі не обов'язково повинне завдавати шкоди довкіллю, а заходи з захисту довкілля не повинні обмежувати торгівлю. Хоча торгівля часто не є прямою причиною забруднення довкілля, проте впливає на забруднення опосередковано, через зміну структури та інтенсивності виробництва і споживання.

Лібералізація торгівлі необхідна, коли економіка досягає певного рівня зрілості та за умови, що впроваджується вона вибірково і поступово. Однак якщо країни, що розвиваються, дотримуватимуться рекомендацій Вашингтонського консенсусу, то така лібералізація радше призведе до занепаду існуючого виробництва, яке перебуває на стадії зародження, і не обов'язково сприятиме виникненню нового. Отож країнам, що розвиваються, слід ретельно зважувати подальші кроки з лібералізації торгівлі таким чином, щоб не змарнувати свою порівняльну перевагу, слідкувати за тим, щоб умови лібералізації торгівлі не підривали можливості з захисту довкілля, інвестувати виграш від лібералізації в екологічну освіту, чіткіше окреслити права приватної власності, проводити ефективний менеджмент природних ресурсів задля забезпечення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Веклич О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – Київ: УІНСіР, 2003. – 89 с.
2. Charnovitz S. The Wto's Environmental Progress / Steve Charnovitz // Journal of International Economic Law. – Oxford University Press, 2007. – Vol. 10, No. 3. – P. 685–706.
3. Chihlinsky G. North-South Trade and the Global Environment / Graciela Chichilnisky // The American Economic Review. – 1994. – Vol. 84, No. 4. – P. 851–874.
4. Environment and Trade: A Handbook – Second Edition. – UNEP, IISD, 2005. – 142 p.
5. Feridun M. Impact of Trade Liberalization on the Environment in Developing Countries: The Case of Nigeria / Mete Feridun, Folorunso Sunday Ayadi and Jean Balouga. – London, Thousand Oaks, and New Delhi: SAGE Publications, 2006. – Vol 22(1). – P. 39–56.
6. Handbook on Trade and the Environment / [Edited by Kevin P. Gallagher]. – Edward Elgar Publishing Limited, 2008. – 346 p.
7. Lovely M. Trade, Technology, and the Environment: Why have poor countries regulated sooner? / Mary Lovely, David Popp. – Cambridge, MA: NBER, 2008. – Working Paper 14286. – 46 p.

8. Methodologies for environmental and trade reviews. OECD. – Paris, 1994. – 33 p.
9. Trade and Climate Change, WTO-UNEP Report / [Ludivine Tamiotti, Robert Teh, Vesile Kulazoğlu et al]. – Geneva, 2009. – 166 p.